

9. Смерть и похороны Т.Г.Шевченко (Документы и материалы) – К., 1961. – С. 56.
10. Тарахан-Береза З. Василь Тарновський та пам'ятник-хрест на шевченковій могилі // Родовід. – 1996. – №14. – С. 66.
11. Петренко О. Вказ. праця. – С. 95.
12. Тарновський М.В. Вказ. праця. – С. 180.
13. Петренко О. Вказ. праця. – С. 98.
14. Там само. – С. 93.
15. Материалы свода памятников истории и культуры РСФСР (памятники культуры): Псковская область. – М., 1975. – С. 60–61.
16. Ал. Алтаев. Памятные встречи. – Л., 1957. – С. 52.

А.М.Савочка

Благодійність у Таврійській губернії: пошук громадської злагоди чи спроба вирішення приватних питань?

На сучасному етапі розвитку вітчизняної історичної науки виникла необхідність дослідження цілого комплексу питань, що зазнали остракізму за радянських часів. Серед найбільш актуальних – історія української благодійності. Ця важлива проблема займає особливе місце, оскільки дослідження такого соціокультурного явища має ключове значення для побудови системи громадського піклування в Україні. Намагання державних можновладців сформувати механізми соціального захисту громадян без залучення приватної ініціативи зазнали краху. Лише діяльність міських громад та суспільно свідомих підприємців у напрямку розвитку системи соціального піклування у поєднанні з досвідом минулих поколінь та інноваційними технологіями допоможе уникнути зростання кількості збіднілого населення в сучасній Україні.

Про актуальність проблеми історії філантропії свідчить кількість монографічних досліджень та наукових робіт, що з'явилися за 17 років незалежності. Починаючи з 1997 р., коли була захищена дисертація київського дослідника Федора Ступака "Діяльність благодійних товариств Києва другої половини ХІХ – початку ХХ століття" [1], з'явилося понад десяток ґрунтовних досліджень, присвячених розвитку благодійності у різних регіонах України ХІХ – початку ХХ сторіччя. Так, лише історії філантропії Харківської губернії присвячено 3 дисертації: "Розвиток благодійництва у Харкові у другій половині ХІХ – на початку ХХ століть" Хаустової О.В. [2], "Благодійність в освітянській галузі Харківської губернії

(друга половина XIX – початок XX століть)" Корнієнка В.М. [3], а також "Благодійна діяльність православної церкви в Харківській єпархії (1799–1917 рр.)" Кравченка О.В. [4] Серед найбільш вдалих досліджень історії вітчизняної філантропії необхідно виокремити колективні праці "Велика війна: Українство і благодійність (1914–1917 рр.)" київських дослідників Загребельної Н.І. та Коляди І.А. [5], а також "Становление государственного попечительства и общественной благотворительности в Одессе в конце XVIII – 60-е гг. XIX ст." одеських учених Гребцової І.С. та Гребцова С.С. [6]

Генезу та розвиток благодійництва в Таврійській губернії активно досліджують лише з 2007 року. На сьогодні існує лише незначна кількість наукових праць, які було присвячено філантропічним організаціям та установам дорадянського Сімферополя [7]. Історія благодійності Тавриди зберігає значну кількість так званих "білих плям". Одне з найбільш важливих питань, які стосуються не тільки регіону, що досліджується, але й філантропії в масштабах всієї Російської імперії XIX – початку XX століття, – чи було пов'язано зародження та розвиток благодійності з пошуком громадської злагоди в регіоні або це була лише спроба вирішення приватних питань представників підприємницької еліти Тавриди?

У сучасному світі благодійність є інструментом, що використовують корпорації та приватні підприємці для здобуття податкових пільг та підвищення власного іміджу. Сьогодні філантропія є вигідною та навіть прибутковою, особливо в Західній Європі та США, де існує цілий комплекс законів, що надають пільгові знижки на податки для компаній, що витрачають на благодійництво 2–3% від своїх прибутків [8]. Згідно з українським законодавством, для підприємств, що надають допомогу нужденним, також передбачено певні знижки при оподаткуванні.

Головна мета дослідження – встановити, якими мотивами керувалися підприємці та громадські діячі Таврійської губернії, займаючись благодійною діяльністю, чи був присутній елемент досягнення певних корисних результатів у їх філантропічній діяльності, який притаманний благодійникам сьогодення? Якою була конкретна мета представників підприємницької еліти, котрі в більшості належали до національних меншин, що займались меценатством? Щоб відповісти на ці питання, необхідно прослідкувати увесь процес зародження та розвитку благодійності в Таврійській губернії, починаючи з першої половини XIX сторіччя.

Таврійська губернія, що була створена за наказом імператора Олександра I 8 жовтня 1802 року, являла собою унікальне адміністративно-територіальне утворення. На початку свого існування вона складалася з 3-х

частин: Північної Таврії (Дніпровський, Бердянський та Мелітопольський повіти), півострова Крим (Євпаторійський, Перекопський, Сімферопольський, Феодосійський повіти), а також частини Таманського півострова (Тмутараканський повіт, що пізніше вийшов зі складу губернії) [9]. На теренах Північного Причорномор'я протягом усього XIX сторіччя відбувались активні етнодемографічні процеси. З одного боку, Таврида зазнала надзвичайного напливу з боку колонізаторів: болгар, вірмен, німців, росіян, естонців, українців та представників інших національностей, яких царський уряд залучав до освоєння нових володінь Російської імперії. З іншого боку, кримські татари та ногайці емігрували до Туреччини, залишаючи спустошеними значні території [10].

У таких складних умовах сформувати навіть поодинокі благодійні утворення чи заклади було надзвичайно складно. Благодійництво більш притаманне міському населенню, оскільки у сільській місцевості дуже сильні традиції взаємодопомоги. Місто з його малою сім'єю породжує соціальну незахищеність та жебрацтво. Оскільки в містах губернії в 1827 році проживало лише 21409 чоловік [11], можна стверджувати, що об'єкт благодійної діяльності у масовій кількості був відсутній. Суб'єктом філантропії є різноманітні утворення, що в більшості випадків засновуються на кошти заможних підприємців та промисловців, а також користуються матеріальною підтримкою приватних фінансових утворень (кредитних товариств, банків тощо). За умов низьких темпів розвитку промисловості в Таврійській губернії в першій половині XIX сторіччя та низької активності дворянського стану у галузі філантропії можна стверджувати, що суб'єкт благодійності також був практично відсутній.

Благодійні утворення, що функціонували в регіоні: Таврійській приказ громадського піклування, який належав до структури державних установ, та будинок мандрівника О.С.Таранова-Белозьорова, створений на громадських засадах у 1822 році [12], задовольняли потреби нужденних у притулку та наданні матеріальної допомоги.

Кардинальні зміни в громадському піклуванні відбулися в Таврійській губернії після закінчення Кримської війни. Наслідки бойових дій стали одним з вирішальних чинників значного прискорення процесу розвитку благодійності не тільки в Тавриді, але й у всій Російській імперії. Після закінчення війни великі міста Криму зазнали не тільки значних руйнацій, але й були переповнені безпритульними, сиротами та пораненими вояками. В таких умовах держава виявилася неспроможною надати гідну соціальну підтримку своїм громадянам. Спроби перекласти увесь тягар з формування системи громадського піклування на міські громади були неможливі, оскільки, згідно

з законодавством, що функціонувало за часів Миколи I, діяльність приватних благодійних організацій була заборонена [13].

Ситуація була ускладнена етнодемографічними процесами, що відбувалися на теренах Таврійської губернії в середині XIX сторіччя. В Крим прибувала велика кількість переселенців з різних регіонів імперії, котрі в більшості випадків не мали місця проживання і часто жебракували [14]. Таким чином, у 60-х роках XIX сторіччя соціальне становище жителів губернії досягло критичного рівня, лише комплекс заходів, спрямованих на покращення стану населення міської та сільської місцевості, міг врятувати регіон від соціальних потрясінь. Перед мешканцями Сімферополя, Севастополя, Євпаторії та інших міст постала гостра потреба встановлення громадської злагоди та знаходження засобів допомоги нужденним, щоб уникнути зростання злочинності, жебрацтва та безпритульності, рівень яких був надзвичайно високий унаслідок бойових дій, що завдали колосальних руйнацій містам Таврійської губернії.

Після закінчення Кримської війни царський уряд був змушений прийняти ряд законів, що дозволяли відкриття благодійних організацій та регламентували їх діяльність [15]. Такі кроки були обумовлені неспроможністю держави подолати наслідки бойових дій без залучення громадської ініціативи. Земська реформа, що розпочалась у 1861 році, мала вирішальне значення для розвитку філантропії у межах усїєї імперії, оскільки вперше в історії Російської імперії громадським діячам та підприємцям надали змогу створювати та розвивати благодійні установи та заклади без втручання чиновників.

Результати земської реформи швидко позначилися на соціальному становищі нужденних Таврійської губернії. Вже у 1854 році в Сімферополі було відкрито дитячий притулок графині А.М.Адлерберг. Завдяки старанням дружини воєнного губернатора Таврійської губернії Н.В.Адлерберга, а також представників земств Бердянського, Дніпровського та Сімферопольського повітів було побудовано будівлю, де знайшли притулок сироти зі зруйнованого Севастополя, а також знедолені діти губернського центру [16]. Крім того, у 1864 було відкрито притулок для хлопчиків таємного радника А.Я.Фабра [17].

У 1870–1872 році у Сімферополі, Севастополі, Євпаторії, Ялті були створені благодійні товариства загального типу, що надавали допомогу усім знедоленим без урахування віросповідання, статі чи стану [18]. Ці філантропічні об'єднання були найбільш заможними та впливовими в регіоні, оскільки на їх кошти утримувались ясла, нічліжки, будинки для людей похилого віку, дешеві столові, а також організовувалися громадські

читання та різноманітні благодійні акції [19]. Крім того, ці утворення користувалися підтримкою царської родини, оскільки великі князі та князівни досить часто відвідували Крим та робили щедрі пожертви на користь благодійних установ та товариств [20].

Таким чином, у 70-х роках XIX сторіччя міські громади найбільших міст Таврійської губернії, користуючись змінами законодавства Російської імперії, змогли утворити цілу низку благодійних організацій та установ. Необхідно відзначити, що тогочасні закони не передбачали будь-яких податкових пільг для осіб та організацій, що займалися благодійністю, тому діяльність громадських діячів та підприємців Тавриди не мала корисливих мотивів.

У другій половині XIX сторіччя Таврійська губернія переживає стрімкий економічний злет – Євпаторія, Керч-Єнікале, Феодосія, Ялта перетворюються на заможні курорти та торговельні міста. Такий швидкий розвиток мав і негативний бік, оскільки в містах різко зросла кількість чорноробів, більшість яких походила з селян, що втратили землю після реформ Олександра II. Таким чином, у найбагатших містах Тавриди виник так званий соціальний дисбаланс, коли незначна кількість населення швидко збагатіла, а велика маса міського населення, що стрімко зростала, гостро потребувала соціального захисту. Щоб запобігти виникненню напруги в суспільстві, представники промислової та торгової еліти регіону, що у більшості належали до національних меншин, розвинули надзвичайну благодійну активність наприкінці XIX сторіччя.

На кошти С.Н.Пампулова, міського голови Євпаторії, існувала низка благодійних товариств, що надавали допомогу нужденним у Євпаторії [21], один з найбагатших тютюнових торговців Російської імперії К.І.Месаксуді підтримував філантропічні об'єднання Керч-Єнікале [22]. Меценатська діяльність найбільш заможних осіб Таврійської губернії у поєднанні з громадською активністю представників земської інтелігенції (Ф.Ф.Лашкова, А.Х.Стевена та ін.) дала надзвичайні результати – наприкінці XIX сторіччя на теренах Тавриди функціонувала більш ніж 60 благодійних товариств. Лише у Сімферополі у 1899 році існувало 18 філантропічних об'єднань. Однак більшість з благодійних товариств Таврійської губернії було засновано стараннями міських громад, практично без залучення коштів представників крупної буржуазії. Особливо це стосується невеликих міст: Вірменського базару, Каховки, Перекопа, Феодосії. Таким чином, наприкінці XIX сторіччя в Тавриді було утворено благодійні товариства усіх відомих нам типів: товариства загального типу, організації, що надавали допомогу за релігійною та національною ознакою, об'єднання взаємодопомоги та ін. Цей період можна назвати розквітом філантропії в регіоні,

оскільки між представниками заможного стану та збіднілим населенням вдалося встановити соціальний паритет, котрий дозволив зробити стрімкий економічний ривок.

На початку XX сторіччя соціально-економічна ситуація в регіоні докорінно змінилася. Криза, що охопила промисловість Російської імперії (було закрито близько 3 тисяч підприємств, 100000 робітників залишилися без роботи [23]), досить болісно вдарила по благодійним товариствам, які зазнали величезних фінансових втрат. У Таврійській губернії найбільше за всіх постраждали великі благодійні організації. Так, Сімферопольське благодійне товариство було змушене закрити одну з недільних шкіл та ясла, що утримувалися на кошти об'єднання [24]. Страйки та мітинги 1905 року в Євпаторії, Сімферополі, Севастополі, що відбувалися за участі не тільки робітників, але й люмпен-пролетаріату, суттєво заважали філантропічним організаціям налагодити механізми допомоги нужденним за часів розгортання революційних подій.

Після закінчення війни з Японією та подій першої російської революції в Тавриді спостерігається стрімке збільшення кількості товариств, що надавали допомогу особам за релігійною та національною ознакою. Так, лише в губернському центрі їх кількість збільшилася більш ніж удвічі (з восьми до дев'ятнадцяти). Схожа картина спостерігається і в інших містах Таврійської губернії. Звичайно, головною причиною такого явища є намагання представників національних меншин допомогти своїм співвітчизникам в умовах економічної кризи, покращити їх матеріальне становище. Однак на це явище необхідно поглянути з іншого боку. Активну філантропічну активність промисловців та підприємців Таврійської губернії після 1905 р. можна розглядати як спробу захистити власний капітал, спираючись на підтримку своїх співвітчизників за умов радикалізації населення та погіршення економічної ситуації.

Як засвідчили події 1917–1918 років, ці сподівання виявилися марними. Соціально-економічне становище населення всієї Російської імперії досягло критичного рівня. Система громадських благодійних об'єднань виявилася неспроможною самотужки протистояти зростанню революційних настроїв у суспільстві. Після подій Жовтневої революції вона була повністю знищена більшовиками в рамках всієї російської держави.

Таким чином, розвиток благодійності в Таврійській губернії був поступовим процесом, що відбувався у межах загальних тенденцій еволюції філантропії в Російській імперії. Починаючи з 70-х років XIX сторіччя, широкі версти міського населення Тавриди активно брали участь у формуванні системи піклування, заснованого на громадських засадах.

Усвідомлення необхідності створення гармонічного та безконфліктного суспільства в рамках окремого регіону – головний мотив, що спонукав представників міської інтелігенції та буржуазії надавати систематичну допомогу нужденним. Завдяки надзвичайно високому ступеню громадської активності населення Таврійській губернії з 1870 по 1918 рік вдалось утворити більш ніж 120 благодійних об'єднань. Однак варто відзначити, що після 1905 року представники торгівельної та підприємницької еліти, фінансуючи діяльність благодійних товариств, сподівалися не тільки здобути схвалення місцевої громадськості чи царської родини, але й заручитися підтримкою незаможних верств населення.

Література

1. Ступак Ф.Я. Діяльність благодійних товариств Києва другої половини XIX – початку XX століття: Дис. ... к. і. н. / 07.00.01 – Історія України; Київський ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 1997. – 210 с.
2. Хаустова О.В. Розвиток благодійництва у Харкові у другій половині XIX – на початку XX століть: Дис. ... к. і. н. / 07.00.01 – Історія України; Харківський нац. ун-т ім. В.Н.Каразіна. – Харків, 2006. – 234 с.
3. Корнієнко В.М. Благодійність в освітянській галузі Харківської губернії (друга половина XIX – початок XX століть): Автореф. дис. ... к. і. н. / 07.00.01 – Історія України; Харківський нац. ун-т ім. В.Н.Каразіна. – Харків, 2005. – 19 с.
4. Кравченко О.В. Благодійна діяльність православної церкви в Харківській єпархії (1799–1917 рр.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук / 07.00.01 – Історія України; Харківський нац. ун-т ім. В.Н.Каразіна. – Харків, 2003. – 21 с.
5. Загребельна Н. І., Коляда І. А. Велика війна: Українство і благодійність (1914–1917 рр.) / Ін-тут історії України; Нац. пед. ун-т ім. М.П.Драгоманова. – К., 2006. – 194 с.
6. Гребцова И.С., Гребцов В.В. Становление государственного попечительства и общественной благотворительности в Одессе в конце XVIII – 60-е гг. XIX ст. – Одесса: Астропринт, 2006. – 320 с.
7. Савочка А.М. Нарис з історії благодійності в дорадянському Сімферополі // Відлуння віків. – 2008. – №1. – С. 55–58; Його ж. Благотворительные заведения досоветского Симферополя (XIX – начало XX века) // Историческое наследие Крыма. – 2007. – №18. – С. 144–156.
8. Эта выгодная благотворительность // Вестник благотворительности. – 1999. – №3. – С. 22–23.
9. Административно-территориальные преобразования в Крыму. 1783–1998 гг.: Справочник. – Симферополь: Таврия-Плюс, 1999. – С. 8.
10. Секиринский С.А. Из этнической истории Крыма и Северной Таврии. – Баку, 1988. – С. 91.
11. История Крыма с древнейших времен и до наших дней. – Симферополь: Атлас-Компакт, 2005. – С. 167.

12. Державний архів автономної республіки Крим (далі – ДААРК), ф. 116, оп. 1, спр. 1117, арк. 6.

13. Линденмейер А. Добровольные благотворительные общества в эпоху великих реформ // Великие реформы в России (1856–1874): Сб. / Под ред. Л.Г.Захаровой, Б.Эклофа, Дж.Бушнелла. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1990. – С. 286.

14. Бойко Я.В. Заселение Южной Украины 1860–1890 гг. (историко-экономическое исследование). – Черкасы: Сіач, 1993. – С. 94.

15. Полное собрание законов Российской империи. – Собр. 2-е. – 1862. – Т. XXXVII. – Отд. I. – №37852. – С. 26–28.

16. Маркевич А.И. Симферопольский детский приют имени графини А. М. Адлерберг (К 60-летию существования): Краткий исторический очерк. – Симферополь, 1915. – С. 5–6.

17. Андросов А.С. А.Я.Фабр: Штрихи к историческому портрету // Историческое наследие Крыма. – 2005. – №9. – С. 70–71.

18. Завадовский А.Г. Несколько слов о Симферопольском благотворительном обществе // Таврида. – 1881. – 21 мая. – С. 1; Отчет Севастопольского благотворительного общества за 1871–1872 год (второй год существования общества) // Таврический губернский вестник (далі – ТГВ). – 1873. – 15 мая. – С. 3.

19. Савочка А.Н. Симферопольское благотворительное общество в системе органов общественного призрения досоветского Симферополя // Культура народов Причерноморья. – 2007. – №120. – С. 46–52.

20. Годовой отчет о деятельности Ялтинского благотворительного общества за 1869/1870 год // ТГВ. – 1871. – 4 февр. – С. 5; Отчет Севастопольского благотворительного общества за 1871–1872 год (второй год существования общества) // ТГВ. – 1873. – 15 мая. – С. 3.

21. Отчет попечительства о недостаточных учащихся казенных учебных заведений г.Евпатории за 1885 г. – Евпатория, Б. Г. – С. 2.

22. Громачевский А.Л. Отчет о деятельности попечительства о недостаточных учащихся в Керченских гимназиях в 1889 году. – Керчь, 1890. – 15 с.

23. Губенко Г.Н. Революционное движение в Таврической губернии в 1905–1907 гг. – Симферополь: Крымиздат, 1955. – С. 8–9.

24. ДААРК, ф. 212, оп. 1, спр. 59, арк. 59.

В.Г.Кириченко

Невідомі сторінки в історії філософсько-педагогічної думки кінця XIX – першої половини XX ст.

Дослідження проблем історії філософсько-педагогічної думки України кінця XIX – першої половини XX ст. належить до найбільш актуальних питань сучасної освіти, зумовлених потребами нарощування освітнього потенціалу